Pr. conf. dr. Florin Dobrei
Universitatea „Eftimie Murgu" din Reșița

BISERICILE DE LEMN-MONUMENT ISTORIC DIN ȚINUTUL PĂDURENILOR ȘI SLUJITORII LOR

„Ținutul Pădurenilor", acest colț minunat de rai în care – potrivit unei frumoase expresii – oamenii sunt mai apropiați de Dumnezeu decât de ceilalți oameni (date fiind gospodăriile răzlețite pe versanți de munți, pe culmi deluroase sau pe văi adânci), este păstrătorul unei neprețuite zestre etnografice, precum și al unui bogat patrimoniu ecleziastic, bisericile de lemn ocupând, în cadrul acestuia, un loc aparte. Din cele aproximativ 20 de lăcașuri de închinare folosind ca material de construcție lemnul, circumscrise din punct de vedere etno-geografic acestui areal hunedorean, doar patru figurează pe lista, reactualizată în anul 2015[1], a monumentelor istorice românești; este vorba de cunoscutele edificii ecleziastice din satele **Alun, Boia Bârzii, Muncelu Mare și Vălari**, a căror prezentare – sub forma unor medalioane –, însoțită de prezentarea șirului păstorilor sufletești care au slujit la sfintele lor altare (atât cât sursele istoriografice și informațiile de natură orală au permis-o), se va regăsi în rândurile de mai jos.

În partea sudică a munţilor Poiana Ruscăi, satul **Vălari** din comuna Topliţa adăposteşte un lăcaş de cult unic în peisajul ecleziastic hunedorean, prin prisma tehnicii elevaţiei sale (stâlpi prinşi în tălpoaie şi grinzi de stejar, cu fundătură din scânduri de brad, bătute pe interior): biserica *„Sfântul Ierarh Nicolae"* (HD-II-m-A-03472).

Biserica din Vălari

Încă dintru început se cuvine a fi precizat faptul că tradiţia locală, potrivit căreia acest lăcaş de închinare ar fi fost adus „de sus" (de „dinsus"), de la Poienița Tomii, în jurul anului 1400, trebuie privită cu rezerve. Mai degrabă, la elevarea edificiului actual s-au folosit bârne recuperate de la o ctitorie medievală anterioară, atestată indirect prin toponimul „La cimitirul vechi"; dacă ipoteza este corectă, atunci rectitorirea – în cazul căreia s-a respectat întru totul planimetria înaintaşei sale, anume un dreptunghi cu absida nedecroşată, formată din doar două laturi inegale, întâlnite în ax – a avut loc cel mai târziu în secolul al XVII-lea, cronologie sugerată şi de bogata ornamentaţie sculpturală exterioară[2]. De altfel, prin menţionarea sa în tabelele comisiilor de recenzare din anii 1733[3], 1750[4], 1805[5] şi 1829-1831[6] (din motive necunoscute, „Conscripţia Buccow" din 1761-1762 şi harta iosefină a Transilvaniei din 1769-1773[7] o omit) i se confirmă vechimea multiseculară.

Interiorul biseicii nu a beneficiat niciodată de vreun veşmânt pictural, pereţii fiindu-i împodobiţi, în cursul secolelor XVIII-XIX, cu icoane pe lemn sau sticlă şi

Parlamentarul interbelic Constantin Bursan

cu numeroase xilogravuri. Accesul în sfântul lăcaş se face printr-o uşă scundă, amplasată pe latura sudică a pronaosului tăvănit, deasupra căruia se înalţă o clopotniţă suplă, cu un foişor deschis simplu şi o fleşă conică. La acoperirea edificiului ecleziastic s-a folosit, în exclusivitate, şiţa[8].

Dezafectată din punct de vedere liturgic în perioada interbelică, întrucât, la intrarea în sat, în cătunul

Buzdular (popular: Bujdulari), se ridicase în anul 1938, cu sprijinul marelui ctitor interbelic Constantin Bursan (pierit în cumplita temniță comunistă de la Jilava), un alt lăcaș de închinare din lemn, pus sub ocrotirea *„Sfântului Mare Mucenic Dimitrie"*[9], străvechea biserică din Vălariul propriu-zis se află, actualmente, într-o avansată stare de degradare, care îi pune sub semnul întrebării, din nefericire, însăși existența.

Din altarul acestei sfânt lăcaș și-au înălțat glasul lor spre cer, la ceas de tainică rugăciune, generații după generații de vrednici păstori sufletești; cum satul Vălari nu a constituit o unitate parohială de sine stătătoare, depinzând în timp, rând pe rând, de parohiile învecinate Hășdău (de la o dată neprecizabilă și până – cu probabilitate – la reorganizarea administrativ-canonică întreprinsă de marele ierarh Andrei Șaguna al Ardealului în anul 1858), Ruda (c.1858-1908), Baia Craiului (1908-1962), iar apoi Toplița (din 1962 și până astăzi), vom încerca să reconstituim, ținând cont de această particularitate, șirul, atât cât se cunoaște, al preoților-parohi și al administratorilor parohiali: Zaharia Popovici (1782-?), Vasile Popovici (1832-?), Ioan Popovici (?-1860), Nicolae Popovici (1862-1894), Vasile Henţea (1895-1906), Iuliu Holder (1906-1909), Gheorghe Toader (1910-1911), Cornel Ghișa (1912-1915), Avram Laslău (1915-1920), Adrian Botici (1924-1958), adm. Anton Rudeanu (1958-1964), Petru Boldor (1964-1968), adm. Crăciun Opre (1968-1973), Mircea Puia (1973-1977), Remus Lupaș (1977-1980), Gheorghe Balica (1980-1982), Ioan Rudeanu (1982-1990), Tiberiu Brăilă (din 1990)[10].

În comuna învecinată Bunila, din cele patru edificii ecleziastice din lemn cea mai valoroasă este biserica-monument istoric a satului **Alun**, închinată praznicului *„Adormirii Maicii Domnului"* (HD-II-m-B-03239). După sistemul constructiv și dimensiunile reduse se apreciază că nucleul originar al lăcașului de cult actual, anume absida patrulateră decroșată, îmbinată în ax, și naosul dreptunghiular, ar data din secolul al XVII-lea. De la o predecesoare medievală a sa se crede că ar fi fost preluate atât forma arhaică și unele bârne, cât și

Biserica de lemn din satul Alun

„Liturghierul slavon" (Dealu, 1508) al călugărului tipograf Macarie, cea dintâi tipăritură atestată pe pământ românesc[11]. Diferit, tradiția locală vorbește de o strămutare a edificiului dintr-un sat învecinat, petrecută cu câteva secole în urmă[12].

Lăsând la o parte aceste „inadvertențe", existența multiseculară a bisericii este confirmată, oricum, de menționarea lăcașului în tabelele conscripțiilor din 1733[13], 1750[14], 1761-1762[15], 1805[16] și 1828-1831[17] și pe harta iosefină a Transilvaniei (1769-1773)[18]. Pronaosul și turnul-clopotniță scund sunt apariții tardive, acest șantier constructiv fiind marcat, probabil, prin achiziționarea clopotului mic, turnat în anul 1713. Alungirii navei i se datorează încorporarea înlăuntrul edificiului a unei frumoase troițe, aflată odinioară la exterior. Din vechea deschidere de pe latura nordică nu a mai rămas decât cadrul ușii (decorat cu rozete), cu un profil sculptural tip „frânghie"; același decor îl prezintă și alte două deschideri, anume actuala ușă dinspre sud și cea dispărută, de pe latura nordică.

Starea precară a picturii nu permite prea multe precizări de natură stilistică. Din punct de vedere cronologic, aceasta a fost realizată în secolul al XVIII-lea, considerându-se că este opera a doi meșteri zugravi diferiți. Cunoscut este doar autorul tâmplei (numele său se păstrează pe o icoană a „Maicii Domnului Hodighitria"), „Ion Zugrav din Ardeu, să le fie pomană sufletelor lor, 1731"; pe spatele ușilor împărătești s-a adăugat: „Să se știe că o făcut popa Gheorghe din Alun și popa Nicula, pomenește Doamne, văleat 17(?)". După ce pictura murală și-a pierdut prospețimea, întregul lăcaș a fost decorat cu xilogravuri[19], degradate și răzlețite însă, în timp, de vremuri și de vremi.

Deși consolidat în anii 1782[20] și 1967-1968, edificiul se găsește, în prezent, într-o avansată stare de degradare. În perioada interbelică, devenit neîncăpător pentru obștea sătească aflată într-o continuă creștere – din nefericire, actualmente, singurii locuitori permanenți sunt cele două maici ale metocului Alun (dependent din anul 2013, din punct de vedere administrativ-canonic, de schitul învecinat Ghelari) și familia unui cioban –, edificiul ecleziastic în discuție a fost scos, treptat, din circuitul liturgic, cedând locul unei biserici unice în țară prin materialul de construcție din care a fost, integral, ridicată: marmura locală de Alun; este vorba de biserica *„Adormirea Maicii Domnului"* și *„Sfinții Împărați Constantin și Elena"*, ctitoria aceluiași mare sprijinitor al parohiilor ortodoxe din „Ținutul Pădurenilor", deputatul liberal Constantin Bursan[21].

În ceea ce privește șirul preoților care au slujit și s-au închinat în această sfântă biserică, aparținătoare parohiei de sine stătătoare Alun (parohia s-a desființat în anul 2013), acesta poate fi reconstituit, cu destulă acuratețe, încă de la finele secolului al XVII-lea: Nicolae Popa (1682), Gheorghe (a.1731-p.1733), Nicula (a.1731-p.1733), Spiridon Popovici (a.1787-c.1796), Mihail Popovici sen. (1796-c.1840), Aron Popovici (c.1828-1843), Mihail Popovici jun. (1843-1881), adm. George Ungur din Ghelari (1881-1885), Dionisie Mușa

Biserica nouă din satul Alun

(1885-1887), Iosif Suciu (1895-1931), Ioan Ghicăşan (1931-1937), Petru Roşu (1937-1940, 1953-1958), Nicolae Renţea (1940-1953), adm. Nerva Florea din Ghelari (1958-1959), Roman Vinca (1959-1963), adm. Miron Stencoane din Lelese (1963-1964; 1965-1966), Adrian Botici (1964-1965), Miron Stencoane (1966-1971), Viorel Ghiura (1971-1974), Petru Căta (1974-1979), adm. Dragomir Meltiş din Lelese (1979-1980), Ioan Pârva (1980-1985), adm. Mircea Vlad din Lelese şi Ioan Dan din Ruda (1985-2004), Adrian Şerban (2004-2008), adm. pens. Ioan Dan din Ruda şi adm. Adrian Şerban din Ruda (2008-2013)[22].

Pe ultimele culmi nordice ale Munţilor Poiana Ruscăi se găsesc alte două biserici „pădureneşti" înscrise pe lista monumentelor istorice, ambele situate în sate aparţinătoare comunei Veţel de pe Valea Mureşului: Muncelu Mare şi Boia Bârzii. Începuturile bisericii *„Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil"* din satul **Muncelu Mare** (HD-II-m-A-03367) sunt învăluite în

Biserica din satul Muncelu Mare

negurile istoriei; antimisul dăruit de episcopul ortodox de neam sârb Dionisie Novacovici (1761-1767), în anul 1762, semnalează, mai degrabă, o amplă renovare, iar nu ctitorirea propriu-zisă.

Înscris, planimetric, în categoria edificiilor de plan dreptunghiular, biserica prezintă, în cazul absidei, particularitatea terminaţiei heptagonale nedecroşate, caracteristică vechilor ctitorii de lemn bănăţene. Deasupra pronaosului tăvănit, precedat de un pridvor îngust, se înalţă o clopotniţă scundă, cu un foişor deschis şi un coif conic. Căptuşeala interioară de scânduri a fost împodobită, în vechime, cu valoroase xilogravuri, biserica reprezentând, din acest punct de vedere, cel mai elocvent exemplu de narare a programului iconografic specific lăcaşurilor de cult ortodoxe cu ajutorul acestor producţii artistice şi, totodată, cea mai bogată grupare a creaţiei meşterului xilograf Gheorghe Pop; executate în perioada 1805-1824, acestea se găsesc, în prezent, în custodia Arhiepiscopiei Aradului[23]. Diferit, o icoană valoroasă pe sticlă, cu reprezentarea „Răstignirii Mântuitorului", se păstrează la depozitul de icoană și carte veche din incinta Protopopiatului Ortodox Român din Orăștie[24].

Dintre renovările mai semnificative la care a fost supus lăcaşul, cunoscute ne sunt doar cele din anii 1812[25] şi 2007. În cazul primului şantier, cu caracter de rectitorire, trebuie luată neapărat în calcul varianta unei strămutări, de vreme ce pe harta iosefină a Transilvaniei (1769-1773)[26] lăcaşul figurează pe un alt amplasament, anume la intrarea în sat; acolo îl vor fi surprins, ca atare, și recenzorii comisiei de catagrafiere din anul 1805[27], pe când cei din 1829-1831[28] l-au găsit în poziția actuală.

Biserica „Sfânta Treime" din satul **Boia Bârzii** (HD-II-m-B-03258) pare să fi fost ridicată în preajma anului „de la I[isu]s H[risto]s 1785", an înscris pe clopotul mic din bronz; ca atare, acesta este lăcaşul de cult menţionat

Biserica din satul Boia Bârzii

în tabelele conscripţiilor recensămintelor ecleziastice din 1805[29] şi din 1829-1831[30]. Prin urmare, comisia de catagrafiere Buccow din 1761-1762[31] ar face trimitere la o înaintaşă a sa, care a mai putut supravieţui, în stare de ruină, încă mult timp după dezafectare, de vreme ce memoria vârstnicilor o localizează în „Progade", la marginea satului; din motive necunoscute, conscripţiile primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea, precum şi harta iosefină a Transilvaniei (1769-1773)[32] o omit.

Lăcașul actual a fost renovat în anii 1881 (șantier amplu, cu caracter de rectitorire)[33], 1965 (căptușirea suprafeței interioare a bârnelor cu scânduri, peste un eventual decor pictural degradat) și 2007 (consolidarea terminației poligonale a pronaosului și schimbarea pardoselii de lemn). Este un edificiu de plan dreptunghiular, cu absida pentagonală, nedecroșată, prevăzut cu un turn-clopotniță scund, îmbrăcat în tablă; la acoperișul propriu-zis s-a păstrat învelitoarea clasică de șiță. Intrarea este amplasată pe latura sudică a pronaosului. Din zestrea sa de odinioară făcuseră parte câteva icoane pe sticlă, un frumos steag bisericesc de la începutul secolului al XIX-lea și numeroase xilogravuri[34], acum răzlețite. Scăpat de la pieire – printr-o minune – după lovirea turnului acestuia de un trăznet, în urmă cu circa un deceniu, străvechea biserică, singura din localitate, își cheamă încă la rugăciune, prin glasul suav al clopotelor ei, obștea redusă la doar 8 persoane!

În ceea ce privește păstorii de ieri și de azi ai celor două biserici (cu specificarea că, după desființarea parohiei Muncelu Mare în anul 1956, această obște sătească, dimpreună cu cea din Boia Bârzii, au trecut în componența administrativ-canonică a actualei parohii Bătrâna), îi cunoaștem pe următorii: George Popovici (a.1787-c.1790), Mihail Popovici (1790-?), Petru Alexandru Popovici (a.1848-1883), Mihail Popovici (1883-1897), adm. Aurel Stănilă din Bătrâna (1898-1903), Toma Ringhea (1903-1910), adm. Alexandru Stan din Poienița Tomii (1910-1912), Gheorghe Mărian (1912-1930), adm. Alexandru Stan din Poienița Tomii (1930-1932), ierom. Melchisedec Alexă (1932-1954), Constantin Gociu (1954-1974), Petru Groza (1974-1977), Cornel Marina (1977-2004), Florin Puf (din 2004)[35].

(Fotografiile au fost puse la dispoziție de către autor).

Note bibliografice:

1. http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-HD.pdf (accesat la 25.10.2017).
2. Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din județul Hunedoara*, București, 2000, pp. 194-195.
3. Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, p. 393.
4. Idem, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicariul episcopesc Petru Aron*, Sibiu, 1901, p. 52.
5. Eugen Gagyi de Etéd, „Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805", în *Transilvania*, Sibiu, an XLII, 1911, nr. 2, pp. 160-161; Matei Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, pp. 66-67.
6. *Consignatio Statistico Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvanicae* (edit. Bogdan Crăciun și Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2003, p. 98.
7. http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Josephinische_Landaufnahme_pg198.jpg (accesat la 25.10.2017).
8. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 195.
9. Mircea Păcurariu, „Constantin Bursan – ctitor de biserici hunedorene", în Biserica Ortodoxă Română, București, an CXX, 2002, nr. 7-9, pp. 186-187; *** *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, București, 2007, p. 132.
10. *Calendarele Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului* pe anii 1881-1949, passim; Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 108; E. Gayi, *op. cit.*, pp. 160-161; Maria Basarab, *Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți românești vechi din județul Hunedoara*, Deva, 2001, pp. 71-72; Alexandru Vlad, *Monografia comunei Ghelari*, Deva, 2003, p. 102.
11. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, pp. 97-98.
12. Informație obținută în mai 2010 prin amabilitatea preotului pensionar Miron Stencoane din Hunedoara, originar din această localitate.
13. A. Bunea, *Episcopul...*, p. 389.
14. Idem, *Statistica...*, p. 52.
15. Virgil Ciobanu, „Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762", în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, an III, 1926, p. 650.
16. E. Gagyi, *op. cit.*, pp. 156-157; M. Voileanu, *op. cit.*, pp. 58-59.
17. *Consignatio Statistico Topographica...*, p. 14.
18. http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Josephinische_Landaufnahme_pg198.jpg (accesat la 25.10.2017).
19. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, pp. 98-100.
20. Mircea Schramel, *Istoria vieții bisericești a satelor dintre Valea Cernei și Valea Runcului, jud. Hunedoara* (mss. dact.), Sibiu, 1979 (Biblioteca Facultății de Teologie Ortodoxă „Sf. Andrei Șaguna" din Sibiu), p. 29.
21. Miron Stencoane, „Scurtă monografie a bisericii de marmură din satul Alun (jud. Hunedoara)", în vol. *Parohiile hunedorene – istorie și actualitate*, Alba Iulia – Deva, 2014, pp. 275-283.
22. *Calendarele Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului* pe anii 1881-1949, passim; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 107; E. Gagyi, *op. cit.*, pp. 156-157; A. Bunea, *Episcopul...*, p. 389. Șematismul a fost întregit cu ajutorul preotului pensionar Miron Stencoane din Hunedoara, în mai 2010.
23. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, pp. 216-217.
24. Doina Ionescu, „Circulația icoanelor pe sticlă pe meleaguri hunedorene", în *Corviniana. Acta Musei Corvinensis*, Hunedoara, an I, 1995, nr. 1, p. 184.
25. *Calendarul Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului pe anul 1949*, Sibiu, 1948, p. 70.
26. http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Josephinische_Landaufnahme_pg182.jpg (accesat la 25.10.2017).
27. E. Gagyi, *op. cit.*, pp. 158-159; M. Voileanu, *op. cit.*, pp. 62-63.
28. *Consignatio statistico...*, p. 67.
29. E. Gagyi, *op. cit.*, pp. 156-157; M. Voileanu, *op. cit.*, pp. 58-59.
30. *Consignatio statistico...*, p. 23.
31. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 655.
32. http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Josephinische_Landaufnahme_pg182.jpg (accesat la 25.10.2017).
33. *Calendarul...*, p. 70.
34. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 214.
35. *Calendarele Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului* pe anii 1881-1949, passim; Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 107; E. Gagyi, *op. cit.*, pp. 156-158; Victor Șuiaga, „Cronica preotului Nistor Socaciu din Biscaria", în *Altarul Banatului*, Timișoara, an III (XLII), 1992, nr. 7-9, p. 129; Dumitru Suciu, *Soldați fără uniformă ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1848*, Cluj-Napoca, 2011, p. 132.